

УДК 027.1:09

Ірина Лісова,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв

"Приватна бібліотека": історико-термінологічний аналіз

Розглянуто теоретичні підходи до визначення поняття "приватна бібліотека", розкрито стан вивчення проблеми в сучасному бібліотекознавстві та книгознавстві. На основі порівняльного аналізу зроблено висновок, що наявним дослідженням бракує чіткості терміносистеми, пов'язаної з феноменом приватної бібліотеки. Зроблено визначення поняття "приватна бібліотека"; наголошено на потребі його введення до наукового обігу та визнання статусу приватних бібліотек на законодавчому рівні.

Ключові слова: приватна бібліотека, особиста бібліотека, книжкова колекція, визначення поняття, термінологія

Вступ. Вагома роль у розвитку культури України належить приватним бібліотекам, історія створення яких сягає часів Київської Русі. Церковні й монастирські, князівські та боярські книжкові зібрання і найвідоміше з них — бібліотека, заснована київським князем Ярославом Мудрим, становили міцний фундамент зростання національної духовної самоідентифікації, формування інтелектуального потенціалу нашого народу у контексті мультикультурних зв'язків з іншими державами.

Непересічне значення для подальшого розвитку книжкової справи мало винайдення друкарства, завдяки чому видавали книги не лише богословського, а й світського змісту різними мовами: церковнослов'янською, польською, латиною. Розвиток книгодрукування, підвищення рівня освіченості сприяло започаткуванню приватних зібрань. Упродовж XVII—XVIII ст., під впливом просвітництва, бібліофілство набуло поширення в Європі, не стала винятком і Україна. Прагнучи долучитися до європейських тенденцій піднесення освіти та науки, представники заможних родин збирали цінні та рідкісні видання, що вирізнялися яскравою індивідуальністю і набували рис творів мистецтва.

Приватні бібліотеки допомагали власникам у навчанні та дозвіллі, формували характер і світогляд, сприяли систематичній самоосвіті. Книги зазвичай збирали кілька поколінь, через що тематика цих колекцій урізноманітнювалася. Робота з численним фондом потребувала спеціальних знань у поводженні з книгою, формування культури читання. До того ж приватна бібліотека була й комфортним місцем для роботи, створюючи яке власники приділяли особливу увагу стилістиці та функціональності інтер'єру.

В Україні процес книгозбирання активізувався в XIX ст. Приватні бібліотеки становили невіддільний елемент культури та системи цінностей українських

інтелектуалів. Виразна вибірковість при формуванні книжкових зібрань відповідно до зацікавлень власника, прагнення долучитися до світових надбань освіти та науки й водночас зберегти зразки автентичної культури. Приватні книгозбірні видатних представників епохи згодом стали одними з найцінніших колекцій у книжкових фондах державних установ, зокрема бібліотек, музеїв, архівів.

Постійне зростання обсягів друкованої продукції сприяло заохоченню до читання, однак через високі ціни видання були доступні обмеженому колу бібліофілів. Аби охопити якнайширшу аудиторію шанувальників друкованого слова, окремі запозятливі власники книгарень створювали "кабінети для читання", що виконували функції публічних приватних бібліотек (вперше з'явилися у Франції), де книги надавали у користування на певний час на платній основі.

Першу українську комерційну бібліотеку започаткував книгар М. Клочков наприкінці 1820-х рр. в Одесі. До 1850 р. у місті функціонувало вже п'ять аналогічних книгозбірень; діяли вони також у Києві, Харкові та інших містах. Наприкінці XIX — на початку XX ст. лише у Києві налічувалося кілька десятків комерційних приватних бібліотек, окремі з яких були доволі популярними, як, наприклад, "Аптека для душі", що її 1843 р. створив П. Должиков [5, с. 5].

На початку XX ст. сформувалися й перші об'єднання бібліофілів, товариства шанувальників книги, діяльність яких було спрямовано на зміну соціального статусу приватних книжкових зібрань — зробити великі колекції цінних і рідкісних книг загальнодоступними. Проте події 1917 р. негативно вплинули на розвиток приватних бібліотек: внаслідок масових конфіскацій значне їх число було втрачено, частину зібрань вивезено за кордон.

За радянських часів приватні книжкові колекції не вважали бібліотеками взагалі, їх феномен потрапив

за межі бібліотекознавства як науки. Приміром, у Великій радянській енциклопедії 1930 р. зазначено: "...Приватна колекція книг, які обслуговують винятково власника, яка б вона не була велика, не може вважатися бібліотекою". Причина ігнорування приватних зібрань полягала в тому, що в період книжкового буму дефіцит на ринку створювали саме їхні власники, котрі не поспішали поповнювати свої колекції численними томами класиків марксизму-ленінізму, віддаючи перевагу творам світової художньої літератури, збіркам ліричної поезії, довідковим виданням із різних галузей знань.

Зі здобуттям незалежності України розпочався процес відродження національної культури, що торкнувся й сфери приватних бібліотек. Зокрема, проведено дослідження найцінніших колекцій і зібрань Ф. Вовка, М. Возняка, Г. Данилевського, І. Крип'якевича, І. Огієнка, П. Орлика, С. Сірополка, В. Сухомлинського, І. Франка та ін. Нині відбуваються науково-практичні конференції, присвячені проблемам формування, збереження й розкриття колекцій пам'яток писемності та друку у бібліотечних фондах України. Вивчення історії приватних бібліотек, зібраних і збережених видатними представниками нашої нації, збагачує історію сучасної вітчизняної культури, дає змогу розкрити невідомі її сторінки, що й становить *актуальність* пропонованої публікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників історії приватних бібліотечних колекцій видатних діячів науки й культури чимало книгознавців, бібліотекознавців, істориків, культурологів, філологів, краєзнавців, музейних та архівних працівників, зокрема: З. Бродик ("Книжкова колекція Михайла Возняка у фондах Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника", 2009 р.); А. Журавльова ("Особиста бібліотека Г. П. Данилевського як інформаційний ресурс фонду рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. Короленка", 2006 р.); Н. Зубкова ("Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка", 2008 р.); Л. Дениско ("Бібліотека та архів Олексія Захаровича Попільницького", 2009 р.); Т. Литвин ("Особиста бібліотека вченого як пам'ятка культури та історичний архів епохи: приклад Івана Крип'якевича", 2006 р.); С. Рукавіцина ("Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова)", 1995 р.) та ін.

Приватні бібліотеки панських садиб розглянуто в працях Є. Біленького ("Родинний архів Шодуарів у зібраннях Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського", 2000 р.); М. Будзар ("Приватні бібліотеки у культурній спадщині панської садиби в Україні XVIII — початку XX століть", 2007 р.); П. Зленка ("Українські приватні бібліотеки (бібліотеки української козацької старшини)", 1937 р.).

Історія та сучасний стан родових бібліотек становлять предмет наукових зацікавлень С. Булатової ("Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських XVII — сер. XIX ст.: походження, доля та історико-книгознавча реконструкція", 1999 р.); І. Ціборовської-Римарович ("Родові бібліотеки Право-

бережної України XVIII століття (Вишневецьких-Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан", 2006 р.); Н. Кунанець ("Приватні бібліотечні колекції в Галичині (XIX ст. — поч. XX ст.): особливості формування фондів", 2010 р.); О. Рабчун ("Родова книгозбірня Урбановських та Стажинських як об'єкт історико-книгознавчого дослідження (XIX — поч. XXI ст.)", 2012 р.).

Приватні комерційні бібліотеки, створені при книгарнях, досліджували Г. Бородина ("Приватні бібліотеки Півдня України другої половини XIX ст.", 1998 р.); О. Загуменна ("Видавничо-книготорговельна бібліографія в Україні у другій половині XIX ст.", 1997 р.); І. Котлобулатова ("Книгарі та книгарні в м. Хулімов Львова", 2005 р.); В. Сєдих ("Бібліотечний Харків у XIX ст. — на поч. XX ст. за історичними розвідками Н. Я. Фрідьєвої", 2014 р.); Р. Ушагая ("История библиотек города Симферополя: конец XIX — первая половина XX века", 2007 р.).

Питання понятійно-категоріального апарату, проблеми класифікації понять "приватна бібліотека", "особиста бібліотека", "книжкова колекція", "книжкове зібрання" привертають увагу книгознавців Н. Бессонової ("Частные книжные коллекции в фондах библиотек Самаро-Сибирского региона (В период с 30-х гг. XVIII в. по 20-е гг. XX в.)", 2003 р.); О. Захарової ("Личная библиотека в культурном пространстве российской провинции: от XIX к XXI в.: на материале Мордовского края", 2009 р.); Л. Лисенко ("Наукові категорії «колекція», «зібрання», «бібліотека» як об'єкт вивчення опису та реєстрації: до проблеми класифікації понять", 2003 р.); Ю. Мелентьєвої ("Объект библиотечного изучения и феномен личной библиотеки", 2004 р.); Л. Мухи ("Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: походження, історія, реконструкція", 1997 р.); Н. Шавиркіної ("Личная библиотека: культурно-исторический анализ", 2000 р.). Проблематику термінології у вивченні бібліотечних колекцій висвітлювали В. Голубицький і Н. Ольховик ("Термінологічний аспект у роботі з історичними колекціями", 1996 р.). "Особиста бібліотека" як складник категорії "бібліотека" стала предметом вивчення О. Полтавської ("Конкретизация категории "библиотека" посредством экспликации понятий "Библиотека — социальный институт" и "Личная библиотека", 2009 р.). Окремі питання щодо історії, функціонування, типологізації та класифікації особистих бібліотек і приватних книжкових зібрань розглянуто у працях бібліотекознавців В. Масевича ("Личное собрание — феномен культуры?", 1998 р.); Ю. Столярова ("Опыт классифицирования библиотек по логическим и системным основаниям", 1996 р., "Родо-видовая и типологическая классификация библиотек", 1996 р.); В. Терешина ("Личная библиотека. Библиотека?", 1997 р., "Личная и общественная библиотеки: проблема соотношения и использования", 1979 р.); О. Чубарьяна ("Общее библиотечное", 1960 р.) та ін.

Однак наведеним дослідженням бракує чіткості в терміносистемі, пов'язаній із феноменом приватних бібліотек. Їх визначають як "особисті", "персональні",

"домашні", "сімейні", "фамільні", "родові", "приватні" ("книжні зібрання", "книжкові колекції"). В українських наукових працях теоретичний аспект приватних бібліотек практично не висвітлено. Отже, метою статті є визначення поняття "приватна бібліотека".

Виклад основного матеріалу. Упродовж XVIII—XIX ст. більш поширеними та прийнятими були поняття "домашня", "фамільна" бібліотека. У перші роки радянської влади вживали терміни "приватні книгозбірні, розпоршені по садибах", "колекції збирачів та вчених", "приватні бібліотеки", "націоналізовані бібліотеки приватних осіб", "садибні бібліотеки". Однак наприкінці 20-х рр. XX ст., як зазначалося, панувала думка, що приватні (особисті) бібліотеки не можуть розглядатися як об'єкт типологізації та класифікації.

Проблема визначення поняття "приватна бібліотека" тривалий час залишалася поза межами бібліотекознавства. У 1960 р. О. Чубар'ян у підручникові "Загальне бібліотекознавство" увів термін "приватні книжкові зібрання", що й став загальноживаним. Науковець вважав, що неправильно ототожнювати поняття "бібліотека" та "колекція книг" (зокрема й приватна), адже вони виконують різні функції. На думку бібліотекознавця, саме собою зібрання книг, хоч і становить основу бібліотеки, не визначає її суспільної ролі та культурного значення.

Відомий російський бібліотекознавець В. Терешин одним із перших розглядав особисті бібліотеки як самостійний тип, стверджуючи, що робити висновки про їх суспільне значення не можна, спираючись лише на кількість користувачів. Дослідник наголошував, що приватна книжкова колекція чітко індивідуалізована, підпорядкована специфічним духовним інтересам, потребам, улюбленим заняттям, схильностям її власника і використовується з певною метою: професійною, освітньою тощо [7, с. 74].

Ю. Столяров не підтримує визначення приватної бібліотеки як домашньої чи сімейної, пропонуючи термін "персональна бібліотека", а В. Масевич, навпаки, вважає доцільним саме більш узагальнене поняття "особиста бібліотека", оскільки кожне таке зібрання належить одній чи кільком особам.

Сучасні російські книгознавці В. Крейденко, Г. Гордукалова, В. Петрицький як основне вживають традиційне для книгознавства поняття "домашня бібліотека", розглядаючи її як упорядковане зібрання книг, призначене для особистого користування власника або ширшого кола читачів. На думку дослідників, формування домашньої бібліотеки має різні цілі: довідкові, професійні, навчальні, пізнавальні тощо. На відміну від звичайної домашньої бібліотеки книжкове зібрання бібліофіла містить значну кількість рідкісних і цінних видань. Такі власники цінують не лише зміст, а й художнє оформлення книг, якість друку тощо. Бібліофільська колекція зазвичай містить і прикнижкові матеріали — рукописи, малюнки, фотоматеріали, вирізки з газет і журналів відповідно до тематики зібрання.

Внесення поняття "особиста бібліотека" в загальний бібліотекознавчий контекст вважає потрібним і

важливим Ю. Мелентьєва. Звертаючись до проблеми невизначеності статусу особистих бібліотек у книгознавчій літературі, вона надає перевагу термінові "особиста бібліотека", ототожнюючи його з поняттями "приватна", "сімейна", "домашня" [3].

При укладанні понятійного апарату на колекційні фонди в системі комплексних категорій зазвичай розглядали поняття "фонд" як будь-яку сукупність книжкових видань і застосовували паралельно з термінами "бібліотека", "зібрання", "колекція", "збірка", "група колекцій", "група зібрань". Дослідники ретроспективних фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського В. Голобуцький, Л. Муха, Н. Ольховик залучили до термінологічного ряду у вивченні книгозбірень також категорії "історична колекція", "бібліотечне зібрання", "бібліотечна колекція", "меморіальний фонд", "комплексне бібліотечне зібрання", "книжкове зібрання", "рукописне та архівне зібрання", "колекція".

У "Термінологічному словнику з бібліотечної справи та суміжних галузей знань" особисту бібліотеку тлумачать як таку, що належить одній особі або одній сім'ї та задовольняє переважно індивідуальні, поодинокі бібліотечні потреби [8, с. 97], а приватну — як бібліотеку, засновану приватною особою.

У фахових довідкових виданнях наявні й такі дефініції приватної бібліотеки: зібрання, що належить приватній особі, але призначене для публічного користування [6]; бібліотека, заснована приватними особами за власні кошти, зазвичай для платного користування [1, с. 1141] тощо.

В "Українській бібліотечній енциклопедії", що є науковим проектом Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, поняття "приватна бібліотека" потрактовано як сукупність книг та інших документів, котрі становлять власність однієї людини чи групи осіб, пов'язаних родинними стосунками. Приватну бібліотеку господар використовує на власний розсуд, зокрема надає вільний чи платний публічний доступ [9].

Укладачка "Англо-українського словника-довідника бібліотечно-інформаційної термінології" (2004) Н. Стрішенець вводить у перелік термін "приватна бібліотека" (з англійської — private library) без визначення поняття.

Аналіз праць закордонних авторів свідчить, що вони розглядають приватну бібліотеку як особисту власність, котрою, на відміну від публічних, користується обмежена кількість людей. У приватних бібліотеках можуть зберігатися твори, листи, щоденники, фотографії та інші особисті матеріали господарів. Отже, "a private library" — єдине поняття, що визначає і сімейну, і домашню, і особисту бібліотеку.

В українському законодавстві статус приватних бібліотек досі залишається невизначеним. У Законі України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" (1995) немає поняття "приватна бібліотека". До прикладу, в Законі "О библиотечном деле в Республике Беларусь" (1995) у статті "Види бібліотек" зазначено, що до приватних належать книгозбірні, засновані фізичними

і (або) недержавними юридичними особами; в аналогічному законі Республіки Македонії (2004) — що приватна бібліотека може бути створена вітчизняними чи іноземними юридичними та фізичними особами за умов і в порядку, визначеному цим та іншими законами.

Визначаючи статус приватних бібліотек, варто пам'ятати, що вони виникли набагато раніше за публічні. Фундаментом для створення більшості великих публічних бібліотек світу слугували саме приватні зібрання видатних діячів, передані в дар або за заповітом. Приміром, основою для створення Київської міської публічної бібліотеки (нині — Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого) стала приватна бібліотека книговидавця В. Барщевського, а Державної історичної бібліотеки (нині — Національна історична бібліотека України) — церковного діяча, митрополита Київського і Галицького Флавіана. Сучасне суспільство зацікавлено, аби приватні книжкові колекції, що зберігають масиви цінних рукописів та раритетних видань, ставали загальнодоступними.

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що в сучасному бібліотекознавстві бракує єдиного підходу до визначення поняття "приватна бібліотека", яке потребує подальшого вивчення та типологізації. На нашу думку, саме воно є найширшим і відповідає сутності цих зібрань.

Бібліотеки визначаються як приватні за основним принципом — належності певним особам. За складом фондів можуть бути універсальними, галузевими, міжгалузевими, профільними, бібліофільськими, тематичними або персональними (присвяченими конкретним персоналіям). Приватні колекції можуть складатися винятково з творів друку чи бути змішаними, тобто містити газети й журнали, рукописи, фотоматеріали, електронні документи тощо.

Отже, приватна бібліотека — це сукупність документів, зафіксованих на різноманітних носіях інформації, об'єднаних за певною смисловою ознакою, що належать одній людині або групі осіб і можуть бути надані власниками для публічного користування.

Суспільне значення приватних бібліотек полягає в тому, що вони, вливаючись у фонди публічних книгозбірень, сприяють збереженню національної культурної спадщини для майбутніх поколінь. Приватні книжкові зібрання чи їхні фрагменти, що стали частиною книжкового фонду публічних бібліотек, зазвичай мають назву приватних книжкових колекцій чи особових бібліотек.

Брак єдиної думки щодо приватних бібліотек у сучасному бібліотекознавстві свідчить про те, що вони потребують ґрунтовнішого вивчення та подальшої класифікації.

Список використаної літератури

1. *Бібліотечная* енциклопедія / Рос. гос. б-ка. — Москва : Пашков дом, 2007. — 1300 с.
2. *Ильина О. Н.* Об изучении личных библиотек в цикле библиотечно-библиографических дисциплин / О. Н. Ильина // *Петербургская библ. шк.* — 2002. — № 4. — С. 9—12.
3. *Мелентьева Ю. П.* Личная библиотека как предмет библиотечного и книговедческого изучения: точки

пересечения и расхождения (Частные библиотеки) / Ю. П. Мелентьева // *Петербургская библ. шк.* — 2005. — № 1/2. — С. 78—81.

4. *Рабчун О. С.* Приватна бібліотека як джерело для вивчення історико-культурних процесів XIX — початку XX ст. (на прикладі родового книжкового зібрання Урбановських та Стажинських із фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) / О. С. Рабчун // *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали наук.-практ. конф.* — Львів, 2009. — С. 263—267.
5. *Радзівіло А. А.* Перша публічна бібліотека у Києві: ("Аптека для душі" П. П. Должикова) / А. А. Радзівіло // *Історія бібліотечної справи в Україні : зб. наук. праць / Нац. парлам. б-ка України.* — Київ, 1997. — Вип. 2. — С. 5—11.
6. *Российский гуманитарный энциклопедический словарь.* — Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — Режим доступа: http://humanities_dictionary.academic.ru/683/Частная_библиотека. — Загл. с экрана.
7. *Терешин В. И.* Личная и общественная библиотеки: проблема соотношения и использования / В. И. Терешин // *Сов. библиотечное дело.* — 1979. — № 5. — С. 71—84.
8. *Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания.* / РАН, б-ка по естеств. наукам; сост.: З. Г. Высоцкая, Л. А. Врубель, А. Б. Маслов, Л. К. Розеншильд. — Москва, 1995. — 268 с.
9. *Українська бібліотечна енциклопедія* / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. — Режим доступу: <http://ube.nplu.org/article/Приватна%20бібліотека>. — Назва з екрана.
10. *Harrod's librarians' glossary and reference book: a dictionary of over 10,200 terms, organizations, projects and acronyms in the areas of information management, library science, publishing and archive management* / by Ray Prytherch. — 10th ed. — London : Ashgate, 2005. — 753 с.
11. *Private library* // *New World Encyclopedia.* — Mode of access: http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Private_library. — Title from the screen.

Рассмотрены теоретические подходы к определению понятия "частная библиотека", проанализировано состояние изучения проблемы в современном библиотечном и книговедческом изучении. На основании сравнительного анализа сделан вывод, что в существующих исследованиях нет четкости в терминологической системе, связанной с феноменом частной библиотеки. Дано определение понятию "частная библиотека"; отмечена необходимость его введения в научный оборот и признания статуса частных библиотек на законодательном уровне.

The article deals with the theoretical approaches to the definition of the term "private library", reveals the situation of the studying of this problem in modern library and book science. Based on a comparative analysis, the author concluded that in existing studies there is no clarity in the terminology system associated with the phenomenon of private libraries. A definition of the term "private library". It is necessary to implement this term into the scientific circulation and to admit the status of private libraries at the legislative level.

Надійшла до редакції 21 січня 2019 року